

CASTRUL ROMAN DE LA TIHĂU (JUD. SĂLAJ) ÎN LUMINA CUNOȘTINTELOR ACTUALE

DUMITRU PROTASE

Acest castru a fost identificat pe teren și semnalat ca *fortificație de interes istoric* — dar nu fără un pronunțat amatorism și înfocată fantezie: „cetatea lui Tuhutum“ — încă la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Dar abia mai târziu, pe la mijlocul și în a doua jumătate a veacului trecut, prin strădania, pasiunea și conștiințele de care erau călăuziți J. Fr. Neigebaur, J. M. Ackner, C. Gooss, C. Torma, G. Téglás, P. Király, E. Bielz, M. Petri și alții, ruinele de pe platoul „Grădiște“ — „Cetate“, pe atunci ușor vizibile la suprafață și chiar impunătoare, au fost încadrate și apreciate corect în literatura de specialitate, fiind considerate drept castru roman de trupă auxiliară, aparținător sectorului de nord-vest al *limes*-ului dacic (fig. 1). Descoperirile repetate de materiale arheologice romane (ceramică, țigle și cărămizi, arme, unelte, diverse obiecte, ștampile tegulare, monede, chiar și inscripții pe piatră etc.), cunoștințele mai avansate pe tărâmul istoriei și arheologiei Daciei romane, toate la un loc,

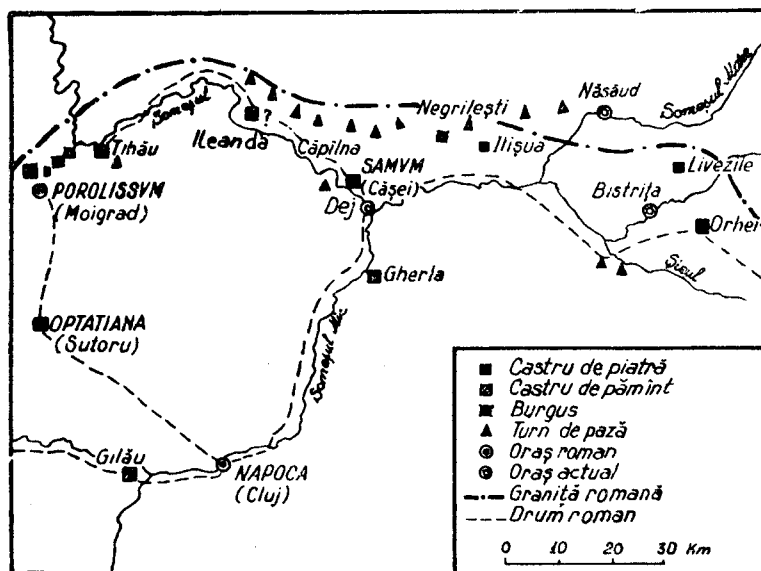

Fig. 1. Sectorul de nord al *limes*-ului dacic, între Porolissum și Orhei Bistriței.

veneau să confirme natura, plasarea cronologică, apartenența și rolul militar-defensiv roman al „cetății“ ce se înălța odinioară în acest loc de la confluența Văii Almașului cu Someșul (fig. 2).

În lucrările și studiile de specialitate din prima jumătate a secolului al XX-lea — înainte de primul război mondial, în perioada interbelică și chiar mai bine de un deceniu după a doua conflagrație mondială — atât la autorii români, cât și la cei străini (A. Buday, Em. Panaitescu, W. Wagner, V. Christescu, C. Daicoviciu, A. Radnoti, M. Macrea, I.I. Russu și alții), castrul și trupa de la Tihău au fost mereu menționate în contextul general al istoriei politico-administrative și militare a Daciei romane, a apărării sale în părțile nord-vestice, făcându-se interesante conexiuni și ipoteze strategico-militare, dar fără cunoașterea unui material documentar suficient și a situației de la fața locului. Faptul în sine nu este deloc surprinzător, dacă ținem seama de împrejurarea că acest castru nu a cunoscut în cursul timpului cazmaua arheologilor, ci numai scormonirile căutătorilor de comori sau târnăcopul celor care scoteau piatra gata cioplită pentru diverse construcții medievale-moderne, case ori anexe gospodărești. Pe plan arhologic-istoric, castrul era cunoscut și pus la contribuție în dezbaterile diferitelor probleme militare ale Daciei romane doar pe baza unor puține descoperiri fortuite și a unor observații făcute pe suprafața terenului¹.

Primele săpături sistematice, având mai mult caracterul unor sondaje de informare, s-au întreprins abia în anul 1958, în cadrul șantierului arheologic de la *Porolissum*, unde își desfășura atunci lucrările un numeros colectiv de cercetători, sub conducerea regretatului profesor M. Macrea. Din însărcinarea acestuia și cu modeste mijloace financiare furnizate de Muzeul din Zalău, am început săpăturile la castru, săpături care erau concepute să se desfășoare mai mulți ani la rând și urmau să primească o amploare sporită. Dar, din nefericire, dată fiind optica asupra cercetării epocii romane în Dacia, ele s-au limitat la anul 1958, la ceea ce s-a putut face atunci, fără a mai fi reluate². De altfel, și săpăturile de la *Porolissum* au fost stopate în anul următor, din aceleași rațiuni de optică istorică deformată și arbitrară. Și au trecut de atunci 36 de ani perioadă după care cercetările urmează să fie reluate și continuate, tot printr-o colaborare între Institutul de Arheologie și Istoria Artei din

¹ Tot ceea ce se știa, până în 1957, în legătură cu castrul și unitatea militară de aici, găsim în studiul lui Șt. Ferenczi, *A tihói római táborról* (Despre castru roman de la Tihău), publicat în *EmiKelemen*, p. 279—292. În afară de bibliografia exhaustivă, tratată analitic, autorul a subliniat stăruitor rolul castrului în cadrul *limes*-ului dacic, după o concepție proprie. În același timp, el consemna și unele observații făcute pe teren, cu ocazia vizitelor din anii 1941 și 1949.

² Săpăturile din anul 1958 s-au efectuat între 3 și 14 septembrie, sub conducerea subsemnatului, ajutat de regretatul V. Lucăcel, directorul de atunci a Muzeului din Zalău. La săpături au mai participat, câte două-trei zile, ca studenți la practică, Gh. Arion și Eva Hegyi. În timpul lucrărilor, șantierul a fost vizitat și de M. Macrea.

Raportul preliminar, pe care l-am întocmit într-o formă sumară, conținând însă principalele rezultate obținute, a apărut în *Materiale*, VII [1961], p. 384—386.

Notez că materialul arheologic, redus cantitativ, ieșit la lumină în 1958, se află în colecțiile Muzeului de Istorie și Artă din Zalău, fiind proprietatea acestui muzeu, în virtutea criteriului teritorial și al furnizării fondurilor bănești pentru cercetare.

Cluj-Napoca, pe de o parte, și Muzeul de Istorie și Artă din Zalău, de altă parte³.

Având în vedere că s-a programat reluarea pe scară largă a cercetării castrului de la Tihău, am considerat util și necesar ca rezultatele săpăturilor noastre de acum mai bine de trei decenii și jumătate să fie publicate mai detaliat, pentru a îmbogăți fondul documentar și a servi noilor investigații arheologico-istorice.

Totodată, în același scop, vor fi folosite aici descoperirile ulterioare de materiale și studiile de specialitate, care au adus noi contribuții la cunoașterea castrului și trupei de la Tihău⁴.

Așezarea, poziția geografică și strategică. Castrul este situat pe un mic platou numit de localnici „Grădiște” sau „Cetate”, platou ce se află în stânga Someșului, înaintea de confluența acestuia cu Valea Almașului și la circa 120 m în stânga șoselei Dej-Jibou (fig. 2). De pe platou, ale cărui pământuri (parcele) aparțineau locuitorilor din satul Tihău (com. Surduc), se deschide o vedere largă peste valea Someșului până la Jibou, 8 km spre vest, până spre satul Ciocmani, către nord, iar spre sud, pe va-

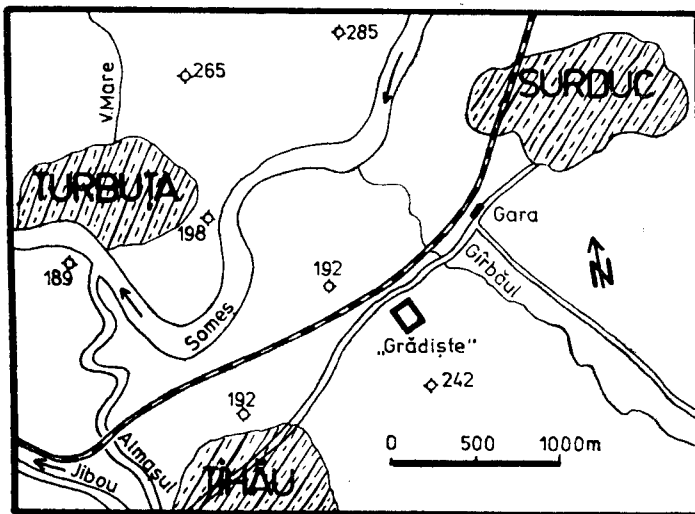

Fig. 2. Tihău. Poziția geografică a castrului roman.

³ În acest scop, în ziua de 28 martie 1994, împreună cu domnul Coriolan Opreanu, cercetător științific principal la Institutul de Arheologie și Istoria Artei din Cluj-Napoca, și cu domnul D. Gh. Tamba, muzeograf la Muzeul de Istorie și Artă din Zalău, ne-am deplasat la Tihău, unde am examinat pe teren starea actuală a castrului, a cărui suprafață este scoasă acum din circuitul agricol, în vederea conservării și cercetării. Totodată, a fost conceput și un plan de reluare a săpăturilor, începând chiar din anul 1994, printr-o colaborare între cele două instituții menționate, responsabilitatea cercetărilor revenind lui C. Opreanu.

⁴ O mențiune specială merită studiul lui V. Wollmann și Gh. Bot, *Despre castrul și garnizoana romană de la Tihău*, publicat în anul 1974, în *IMCD*, p. 429—440, unde, pe baza materialelor arheologice, ștampilelor tegulare și monedelor descoperite întâmplător, după 1958, se aduce o contribuție substanțială la citirea corectă a ștampilelor tegulare și la mai buna cunoaștere a istoriei trupei.

lea Almaşului, până în zona satului Gâlbău. Doar în direcția est perspectiva se închide prin colinele din apropiere, care se întind de-a lungul văii Gârbăului și către satul cu același nume. Este un punct strategic nodal, excelent ales pentru un castru roman de pe frontiera Provinciei, castru care bloca bine principalele căi de acces ale unui potențial atac extern spre teritoriile din nord-vestul Daciei romane. De fapt, către vest, orizontul se închide mult mai departe, dincolo de Jibou, la dealurile din zona Poptelec—Mirșid—Creaca—Moigrad (*Porolissum*). Castrul se găsește între satele Surduc și Tihău, mai aproape fiind de acesta din urmă, circa 1 km distanță pe șosea (fig. 2).

Starea actuală a ruinelor. În 1958 conturul castrului se distingea foarte bine pe teren, el fiind marcat de șanțul (șanturile?) și valul de apă-rare, care se distingeau cu ușurință pe toate laturile, iar locul porților turnurilor de colț și al clădirii comandamentului (*principia*) se recunoștea și el la suprafață, prezentându-se sub forma unor proeminente ale terenului (fig. 3). Acum, comparativ, totul apare mult mai șters, mai aplatizat

În legătură cu „opera“ de distrugere a castrului, prin scoaterea pietrei din ziduri în vremea modernă-contemporană, unii lucrători la săpăturile din 1958 și unii dintre proprietarii terenului pe care se afla castrul, oameni mai în vârstă din Tihău (Alexa Sâna, Vasile și Isai Pușcaș și alții), au relatat o serie de lucruri nu lipsite de interes, chiar dacă ele ar fi susceptibile de unele retușări. Astfel, un bătrân din Tihău spunea că el și alții, când erau copii, înainte de 1900, fiind cu vitele la pășune, „stăteau la umbra zidurilor“, care, în unele locuri, erau atunci „cât un stat de om“. Ni se mai povestea cum un grof din Dej, cam pe la 1900, a săpa mai mult de o lună de zile, cu vreo 20 de oameni angajați cu plată, și a scos piatră din castru, pe care a transportat-o la gară (atunci în construcție) și la clădirea poștei din Surduc. S-a mai scos piatră din castru și s-a folosit de baronul J. Jósika la castelul din Surduc și la cel din Tihău. Tot cu piatră de la castru ni s-a spus că s-a construit și podu peste Valea Gârbăului, în Surduc. *Principia* a fost și ea devastată tot în preajma anului 1900. Gropile lăsate de cei care au scos piatra atunci s mai vedeau pe teren și în 1958. Nu se poate ști, fără săpături, dacă și că a mai rămas din *principia*. Turnurile din colțurile sud-estic, nord-vestic și sud-vestic ale castrului au fost scoase tot pe la 1900, când s-au clădit edificiile amintite din Surduc și Tihău.

La toate acestea, mai trebuie adăugat că proprietarii parcelelor de pământ pe care se găsește castrul (fig. 5.) au scos și ei piatră din ruinelor romane, pentru propriile nevoi constructive, gospodărești. Astfel, la turnul de colț nord-estic, distrugerea, prin scoaterea de piatră, a fost continuată și în anii 1950—1951 de Zaharia Mateuț, care, tot atunci, a făcut demolări de ziduri și la poarta de nord-est. Poarta de sud-est și, probabil o parte din cea de nord-vest, în 1950—1951, a fost demolată în continuare de Iulian Bot. De la poarta de sud-vest, tot în anii menționați, a scos piatră Nicolae Chira, care a demolat și ceea ce mai rămăsese dintr-un zid ce pleca, perpendicular, dinspre latura lungă de sud-vest spre interiorul castrului, cam la jumătatea distanței dintre colțul sud-vestic și poartă de pe latura respectivă.

În general, informațiile de care dispunem arată că zidul de incintă, porțile, bastioanele de colț și clădirile din interiorul castrului au fost de

molate aproape integral înainte de primul război mondial, iar ceea ce a mai rămas bun de construcție s-a scos ulterior, până pe la mijlocul secolului nostru. De atunci încolo se pare că „opera“ de demolare a încetat. Probabil că piatră bună de construcție și lesne de obținut nu prea se mai găsea.

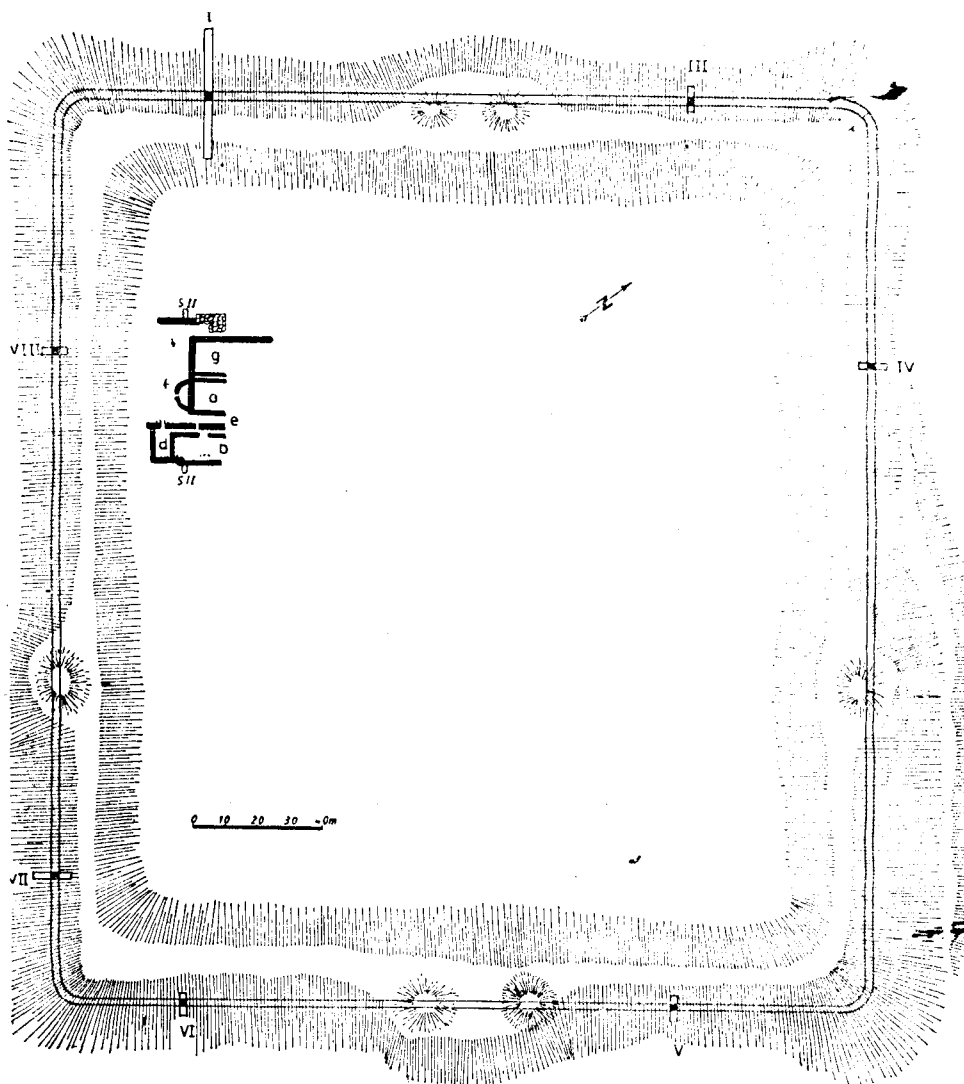

Fig. 3. Tihău. Planul castrului roman.

Săpăturile din anul 1958. Săpăturile noastre au constat din opt secțiuni (I—VIII), șapte plasate pe cele patru laturi, cu scopul de a stabili planul, dimensiunile exacte și elementele de fortificație, iar una (secț. II) în interiorul castrului, unde s-a dezvelit o parte a unei clădiri. Cu ex-

cepția secțiunilor I și II, celelalte șapte secțiuni au aceleași dimensiuni (5×1 m) și au fost săpate pentru a identifica ductul zidului de incintă și a determina forma și mărimea exactă a castrului. Orientat cu laturile lungi în direcția NV-SE, iar cu cele scurte spre NE-SV, el are formă drep unghiulară, mult apropiată de un pătrat, cu dimensiunile de 129×144 m măsurate cu ruleta de la fețele exterioare ale zidului de incintă. Aven de a face, deci, cu un castru relativ mic, de circa 1,95 ha, corespunzător ca spațiu pentru o trupă auxiliară cu efective de 500 de militari (fig. 3)

Elementele de fortificație și *via sagularis* s-au identificat și stabilit numai pe baza profilului din secțiunea I ($21 \times 1,50$ m), săpată până la pământul virgin pe latura scurtă de nord-vest (fig. 4). Desigur că ele urmează să fie verificate și pe celelalte laturi pentru a se obține datele definitive.

După cum rezultă din această secțiune, sub stratul de pământ cultivabil, până la lutul galben neumblat, au fost întâlnite: șanțul de apărare berma, locul zidului de incintă, *agger*-ul cu drumul de rond și *via sagularis*.

Șanțul de apărare (fossa) are lărgimea de 4,50 m, adâncimea de 2 m fundul (ușor albiat) în formă de V, iar cele două escarpe prezintă înclinări diferite: cea exterioară este cu ceva mai scurtă și mai abruptă, iar cea interioară cu puțin mai lungă și mai lină (*fossa punica*)⁵. Umplutura șanțului constă din pământ negru-marونیu, zgrunțuros-sfărâmițos, amestecat cu rare bucăți de țigle, cărămizi și cioburi romane, precum și cu dărâmături de la zidul de incintă. Cioburi de vase romane (puține) au apărut în tot pământul de umplutură, până la fundul șanțului. Deoarece secțiunea I se prelungește doar cu 2,50 peste marginea exterioară a șanțului, acum nu putem ști dacă pe această latură există doar un singur șanț de apărare. Lucrul acesta nu este exclus, dacă ținem cont că în imediata apropiere se află panta abruptă dinspre lunca Someșului. Totuși trebuie admisă și posibilitatea reală a existenței unui șanț dublu. De altfel, rămâne de stabilit prin cercetări viitoare câte șanțuri înconjurau castrul, dacă ele erau uniform repartizate pe toate laturile și dacă cronologia lor este unitară.

Berma are lățimea de 1,80 m și ea a suferit unele deteriorări în timpul demolării zidului, când straturile de pământ dintre *humus*-ul anti și lutul galben virgin au fost înlăturate, în locul lor rămânând doar dărâmături, care ajung până la suprafața actuală a terenului.

Zidul de incintă este scos până la temelie, locul său fiind marcat de mortar descompus, pietre de râu și de carieră (mărunte și diforme). Temelia, adâncită 1 m în pământul neumblat, a fost făcută din bolovani de râu și piatră spartă de carieră, legată cu lut galben cleios, de factură celui din stratul virgin. După grosimea temeliei (1,35 m) și urmele zidului de elevație, am apreciat grosimea acestuia la 1,30 m (în raportul preliminar din 1961), dar trebuie admisă o eroare în plus de vreo 10—15 cm. Aceasta se va putea vedea în viitor, când se vor găsi resturi consistente din zidul de elevație. În general — se știe — fundația este mai groasă

⁵ Exemple concrete pentru diferite forme de *fossa*, vezi la Michael J. Jones *Roman Fort-Defences to A.D. 117 with special reference to Britain*, BAR, I, 1975, p. 111.

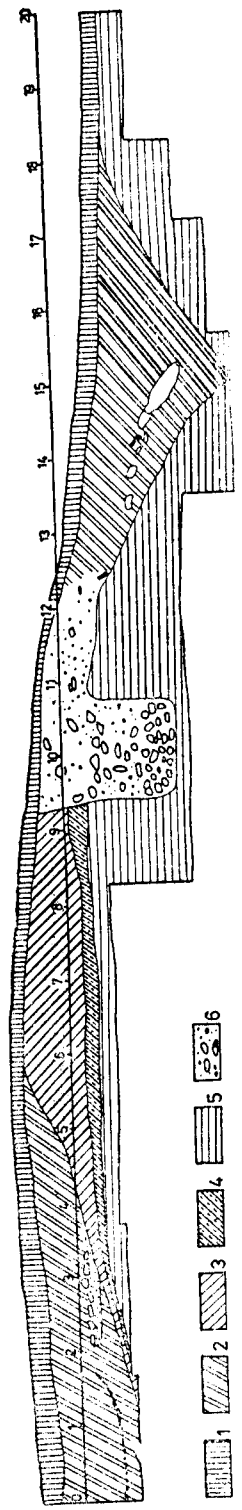

Fig. 4. Tihău. Secțiunea I peste latura scurtă de nord-vest: 1) pământ negru-castaniu de umplură, amestecat cu cioburi romane, iar în fossa de incintă; 2) pământ negru-castaniu de umplură, bine tasat; 3) lut galben, neumbat; 4) humus antic; 5) lut galben, neumbat; 6) locul zidului de incintă și dărâmaturi.

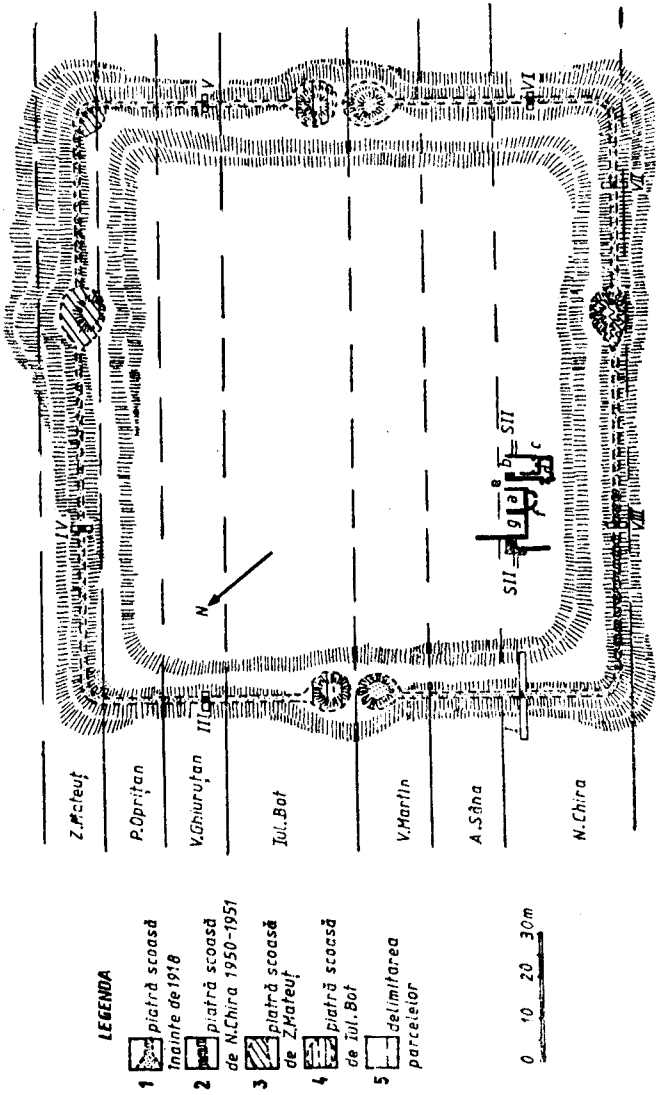

Fig. 5. Parcelele-proprietate, în 1958, ale unor locuitori din Tihău în perimetrul castrului roman și evoluția demolării zidurilor de incintă înainte de săpăturile noastre. Piatră scoasă de: 1) înainte de Z. Mateuț; 2) înainte de P. Oprețan; 3) înainte de V. Ghuruișan; 4) înainte de Iul. Bot; 5) înainte de V. Marin; 6) înainte de A. Sâha; 7) înainte de N. Chira.

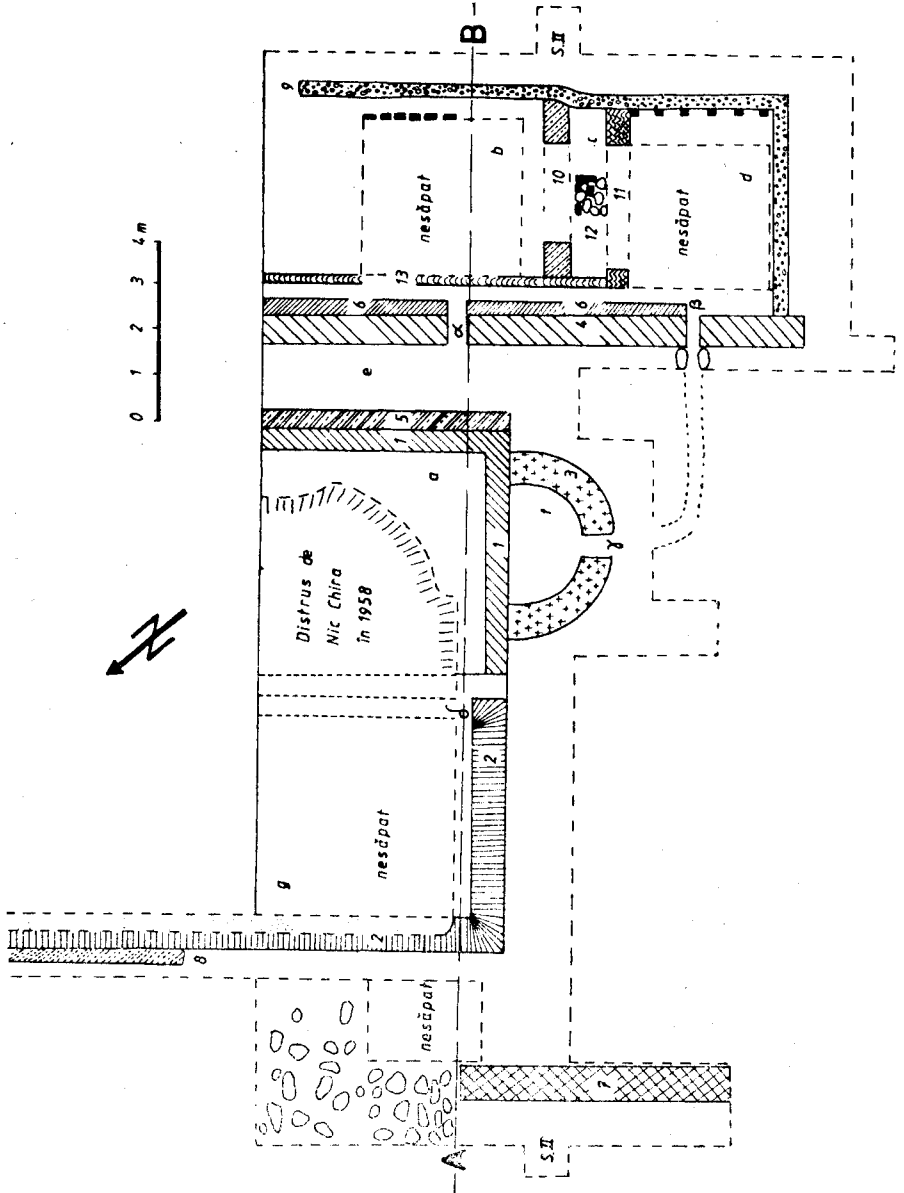

Fig. 6. Tihău. Castrul roman. Clădirea A traversată de secțiunea II și descoperită parțial în 1958.

cu vreo 10 cm decât zidul pe care-l susține. Important de notat este că aici zidul de incintă nu străpunge un val mai vechi de pământ, care să fi aparținut unei faze anterioare celei de piatră. Profilul arată clar acest lucru. Constatarea aceasta urmează a fi verificată și prin alte secțiuni, pe celelalte laturi ale castrului.

Agger-ul, perfect vizibil între zid și *via sagularis*, are înălțimea păstrată de 0,85—0,90 m și lățimea maximă (la bază) de 5,70 m. Este amenajat din pământ galben compact (arină) scos din șanțul de apărare, fiind mai bine conservat pe o distanță de 4 m de la zid, unde funcționa și drumul de rond. În rest, către *via sagularis*, el prezintă o pantă cu înclinare de circa 35—40 grade. Lutul galben din *agger* a fost așezat direct pe sol antic, constituit dintr-o fâșie subțire (20—25 cm) de pământ cenușiu-marونیu făinos, cu slabe urme de cultură. În *agger* nu s-au găsit nici un fel de pietre sau urme de lemn, care să indice vreo palisadă sau un eventual *Holzermauer*.

Via sagularis este marcată prin prundiș, pietre mărunte de râu și de carieră, la marginea interioară a valului de pământ, având lățimea de 1,60—1,80 m. Interesant de remarcat este că o mică scurgere din *agger* intră sub o parte a pavajului din acest drum, fapt cu o posibilă semnificație, care se va putea urmări în viitor.

Datele furnizate de secțiunea I arată că, cel puțin pe latura de nord-vest, nu se constată existența unui castru de pământ pe locul unde s-a ridicat castrul de piatră. Valul de pământ galben se oprește brusc la zidul de incintă, fără să-l depășească și să acopere berna, așa cum se întâmplă în numeroasele cazuri, unde pe incinta de pământ a primului castru s-a instalat zidul castrului de piatră. Să fi fost distrusă partea valului din spațiul bermei de cei care au scos piatra din ziduri, ajungând până la pământul viu? Rămâne de văzut în săpăturile viitoare.

Clădirea identificată prin secțiunea II și săpată doar parțial este situată în sfertul de sud-vest al castrului. Ea se găsește la distanță de 34 m față de cortina nord-vestică și la 17 m în raport de cea sud-vestică (fig. 6), fiind compusă din mai multe încăperi, din care s-au dezvelit un număr de patru, toate prevăzute cu hypocaust (fig. 7—9). S-au putut stabili două faze de construcție și alte modificări. Destinația clădirii rămâne, cel

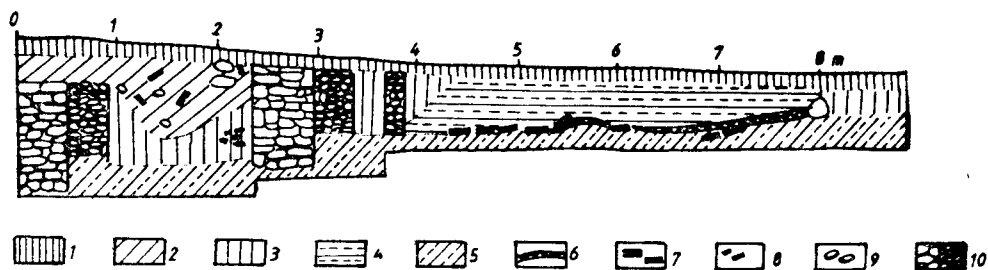

Fig. 7. Tihău. Castrul roman. Clădirea A. Profil parțial din secțiunea II, peretele de sud-vest: 1) sol vegetal; 2) groapă umplută cu moloz și pământ conținând cărămizi și țigle romane fragmentare; 3) pământ de umplutură cu cioburi, bucăți de țigle și cărămizi romane; 4) lentilă de pământ galben cleios, adus și depozitat la fața locului; 5) lut galben neumblat; 6) *cocciopesto* dislocat din padiment; 7) cărămizi romane; 8) cărbune; 9) pietre de carieră nefasonate; 10) ziduri.

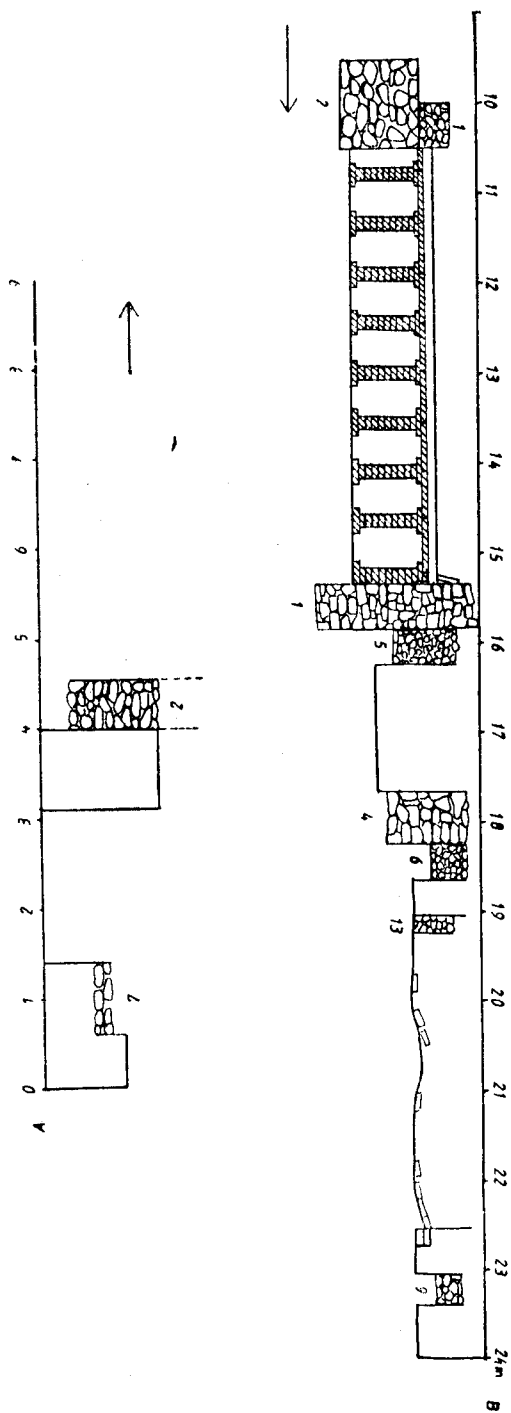

Fig. 8. Tihău. Castrul roman. Secțiune virtuală prin clădirea A, pe axul A—B.

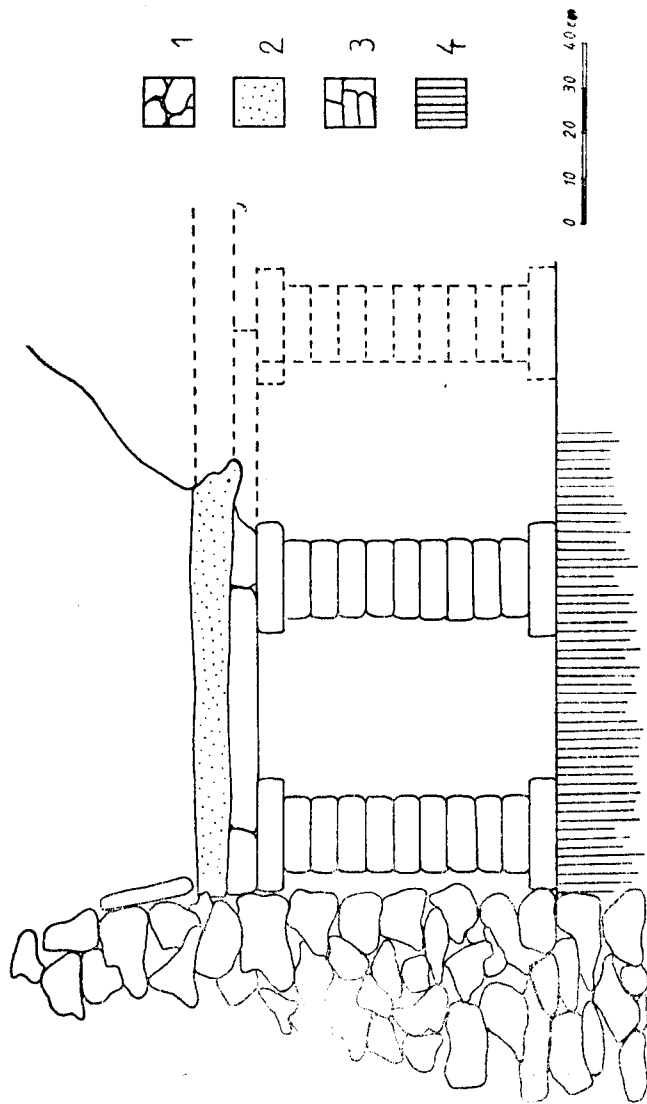

Fig. 9. Tihău. Castrul roman. Cădirea A. Profilul parțial din suspensura încăperii a: 1) zid; 2) cocciopesto; 3) cărămizi; 4) pământ virgin.

puțin deocamdată, incertă. Probabil avem de-a face cu *praetorium*. Mai notăm că nu ar fi deloc exclus ca aici să fi fost două corpuri de clădire adiacente. Oricum, pentru moment, o numim „clădirea A” și procedăm la prezentarea datelor și constatările înregistrate în cursul săpăturilor.

Încăperea *a* se arată a fi de dimensiuni mari. Lărgimea ei a fost precizată: 5 m. Lungimea nu se cunoaște încă. Ea depășește 5 m, dar nu se știe cu cât, deoarece săpătura noastră nu s-a extins mai departe. Încăperea aceasta a suferit ultimele mari distrugerii în 1958, când Nicolae Chira proprietarul de atunci al locului, a scos multă piatră și alte materiale de construcție, pentru necesitățile sale gospodărești din Tihău. Totuși, noi am putut identifica unele resturi ale substructiei și elemente din hypocaust (fig. 9). În afară de puține cioburi de vase romane obișnuite și bucăți de cărămidă, aici nu s-a găsit material demn de relevat.

Încăperea *g* este situată alături (spre vest) de precedenta și din ea nu a fost dezvelită decât o fâșie de 0,50 m pe latura de sud-vest, unde, pe lângă zid, s-a găsit mult cărbune și cenușă, indiciu că și această încăpere fusese prevăzută cu hypocaust.

Încăperile *a* și *g* fac parte din corpul principal al clădirii, care se anunță a fi de formă dreptunghiulară, orientată cu lungimea în direcția NE-SV, aliniindu-se în același timp la zidul de incintă al castrului. Zidul care închide încăperea *a* (notat cu 1) are grosimea de 0,50 m. Pe latura de nord-est el este dublat de un alt zid (nr. 5), de aceeași grosime, iar pe cea de nord-vest zidul (nr. 2) se sprijină pe o temelie groasă de 1 m, clădită din bolovani de râu și puține pietre diforme de carieră, totul fiind legat cu lut.

Praefurnium (cuptorul de foc), ca sursă de căldură pentru întreaga clădire, nu putea fi decât camera cu absidă notată cu *f*, din exteriorul peretelui sud-vestic al încăperii *a*. Ea are dimensiunile în interior de $2,70 \times 1,60$ m, iar zidul ei, construit din piatră și mult mortar, „se lipește” (nu „se țese”) de zidul nr. 1 al încăperii *a* iar fundația sa coboară mult mai adânc, până la 1,40 m. La mijlocul absidei se află o deschizătură de zid (γ), largă de 0,50 m, cu fețele verticale, făcute din cărămizi. Este gura de alimentare a cuptorului. În *praefurnium* s-au găsit cioburi de vase romane, bucățele de sticlă, o plăsea de os și mult cărbune. În exteriorul absidei, ca și în deschizătura notată cu γ , a apărut multă cenușă și cărbune. Toate elementele componente, forma, dimensiunile, amplasarea, adâncimea, ca și resturile arheologice, fără să mai vorbim de analogii, arată că aici avem de a face cu un *praefurnium*⁶.

Încăperea *b*, de formă dreptunghiulară, are lărgimea de 4 m. Lungimea ei totală, deoarece depășește extensiunea săpăturii, nu a putut fi determinată. În orice caz, în cuprinsul porțiunii cercetate s-au cuprins 6 m din lungimea sa, fără a se întâlni zidul de închidere. Este evident, o încăpere mare, la fel ca încăperile *a* și *g*. Din interiorul ei, golit numai în mică parte, au ieșit la iveală bucăți de cărămidă și de *cocciopesto*, probă sigură că și această încăpere avusese hypocaust. De altfel, lângă perețele sud-estic s-a descoperit, „in situ”, un șir de piciorușe din cărămizi patrate (*pilae*) de la sistemul de încălzire. Peretele de sud-est (nr. 9), con-

⁶ Exact în această poziție față de clădire și cu formă similară este un *praefurnium* descoperit de noi lângă colțul praetoriului în castrul roman de la Ilișua (jud. Bistrița-Năsăud). Inedit.

struit din piatră, se dovedește a fi foarte subțire, iar la fundația sa, ca liant, s-a utilizat lutul. Peretele de sud-vest (nr. 10), prezintă la mijloc o largă deschidere spre un coridor (*c*), iar cel de nord-vest (nr. 13) este de asemenea foarte subțire. El a fost făcut din piatră prinsă cu mult mortar. Între acest perete și peretele adiacent (nr. 6), construit în aceeași tehnică și lipit de zidul nr. 4 — la fel ca peretele notat cu nr. 5 din încăperea *a* — se găsea un spațiu liber, larg de 20 cm, care forma canalul destinat propagării aerului cald. Între pereții nr. 4 și 5 se află un spațiu (*e*), larg de 1,50 m, care poate fi un coridor sau chiar intervalul între două corpuri de clădire, ceea ce se va lămurii prin viitoare cercetări.

Încăperea *d*, prevăzută și ea cu hypocaust, are dimensiunile de 3,50 × 4 m și a fost golită doar pe o fâșie îngustă de-a lungul a trei laturi. Interiorul a rămas nesăpat. La mijlocul peretelui de nord-vest (nr. 4) se află o deschidere (β), largă de 22 cm, care desigur făcea parte din sistemul de propagare a căldurii. Lipiți de fundația peretelui de sud-est, s-au descoperit 6 piloni de cărămizi patrate, care susțineau pavimentul încăperii, încălzită pe dedesubt. Între această încăpere și încăperea *b* se află un coridor (*c*), larg de 1 m, al cărui paviment era susținut de un pilon central (1 m²), făcut din piatră și cărămidă.

Cu privire la sistemul de încălzire cu hypocaust, nu se pot preciza acum toate elementele necesare, din cauză că doar o parte din clădire a fost dezvelită prin săpături. Au fost identificate cele trei deschizături în fundația zidurilor (α , β , γ), care indică traseul canalelor de propagare a căldurii, dar deocamdată direcțiile și ramificațiile lor, pornind de la *praefurnium*, nu pot fi stabilite cu exactitate. Rămâne ca săpăturile viitoare să aducă lămuririle necesare.

Un lucru care s-a observat în partea de clădire cercetată rezidă în faptul că *nu* toată construcția s-a făcut deodată, după o concepție prealabilă, unitară. Partea de clădire cu încăperile *a* și *g* pare să fie cea mai veche. Zidul nr. 1 este dublat cu zidul nr. 5, la fel ca zidul nr. 4, dublat de zidul nr. 6, care are temelia mai sus, fiind atașat ulterior. Raportul cronologic între zidul 4 și corpul de clădire apare destul de clar, în sensul că mai întâi s-a construit zidul 4 și după aceea corpul de clădire cu încăperile *b*, *d*.

Notăm că în partea de nord-vest a clădirii s-a dat peste un rând de pietre, care se pare că făcuseră parte din temelia unui zid (nr. 7), la capătul nordic al căruia s-a identificat o platformă cu pietre diforme de carieră, a cărei funcționalitate este dificil de precizat acum.

Proveniența pietrei de construcție. Atât în zidul de incintă al castrului, cât și în clădirea A, s-au întâlnit trei categorii de piatră.

1. Piatră adusă din cariera de pe dealul „Pietricele”, situat la circa 2 km spre sud-est de castru, în perimetrul satului Tihău. Este o gresie friabilă, foarte slabă, care se macină ușor.

2. Piatră din cariera care și azi se mai exploatează la vest de satul Var, în stânga Someșului, la 4 km distanță de castru. Este o piatră mai rezistentă decât cea de la Tihău, cu toate că ea conține calcar.

3. Bolovani de râu, de mărimi diferite, scoși din albia Someșului, care se află în apropiere.

Materiale găsite în castru, în 1958. În secțiunile I—VIII, în spațiul cercetat din clădirea A și pe suprafața castrului, s-au descoperit următoarele categorii de materiale arheologice, obișnuite într-un castru roman de trupă auxiliară fig. 13, 15—18):

— Vas mic, fragment, *lucrat cu mâna* (clădirea A);

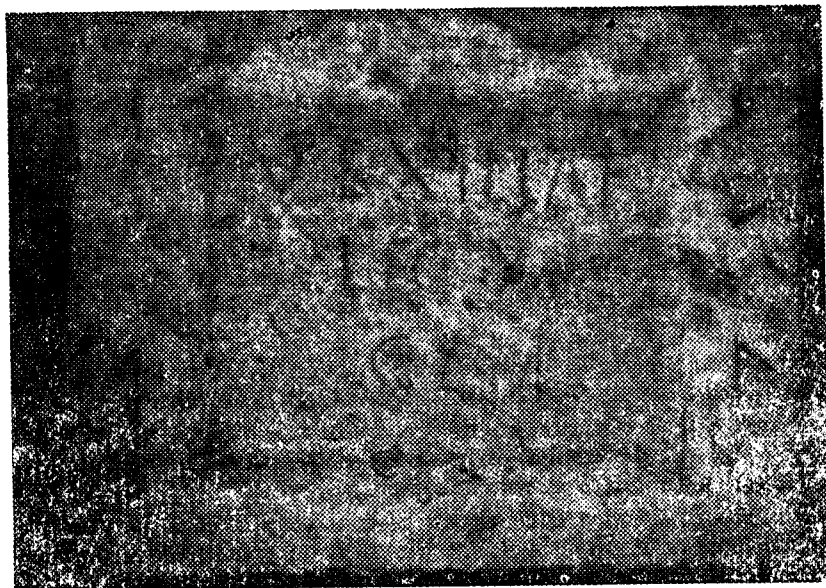
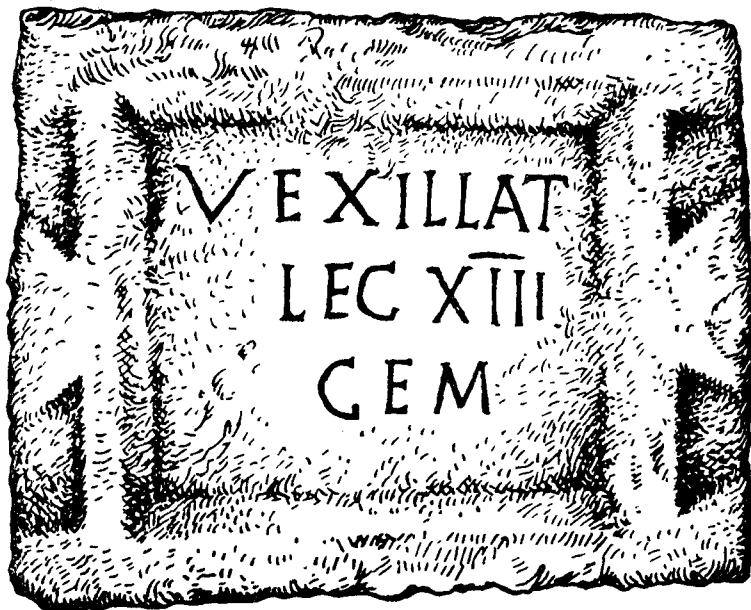

Fig. 10. Tihău. Castrul roman. Inscripția unei vexillații din legiunea XIII Gemina.

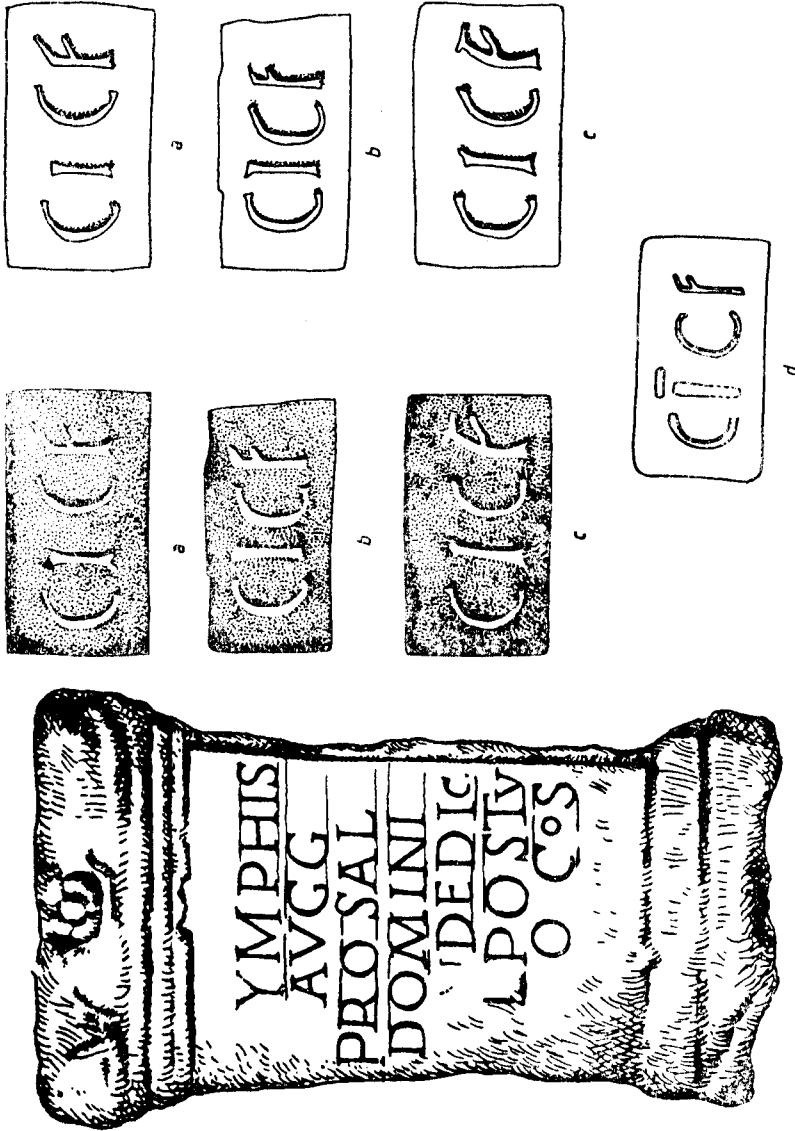

Fig. 11. Tihău. Castrul roman. Al-tar votiv pentru *Nymphae Augustae*, ridicat de consularul *Postumus*.

Fig. 12. Tihău. Stampile tegulare descoperite fortuit in castrul roman: *C(ohors)I C(annane) F(atium)*. (După V. Wollmann, în *IMCD*, p. 435).

Fig. 13. Tihău. Castrul roman. Clădirea A. In-

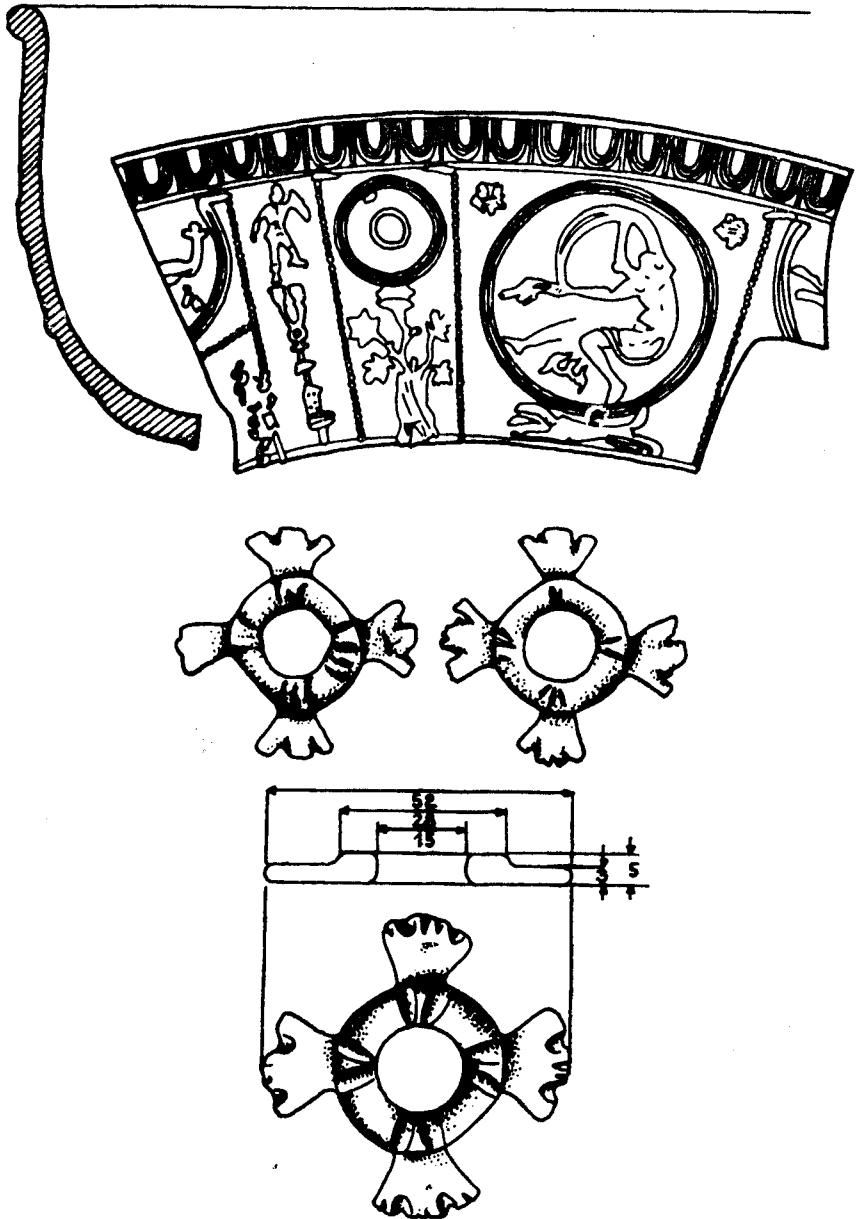

Fig. 14. Tihău. Castrul roman. Vas *terra sigillata* (fragment) și aplici de harnașament descoperite întâmplător. (după V. Wollmann, în *IMCD*, p. 436—437).

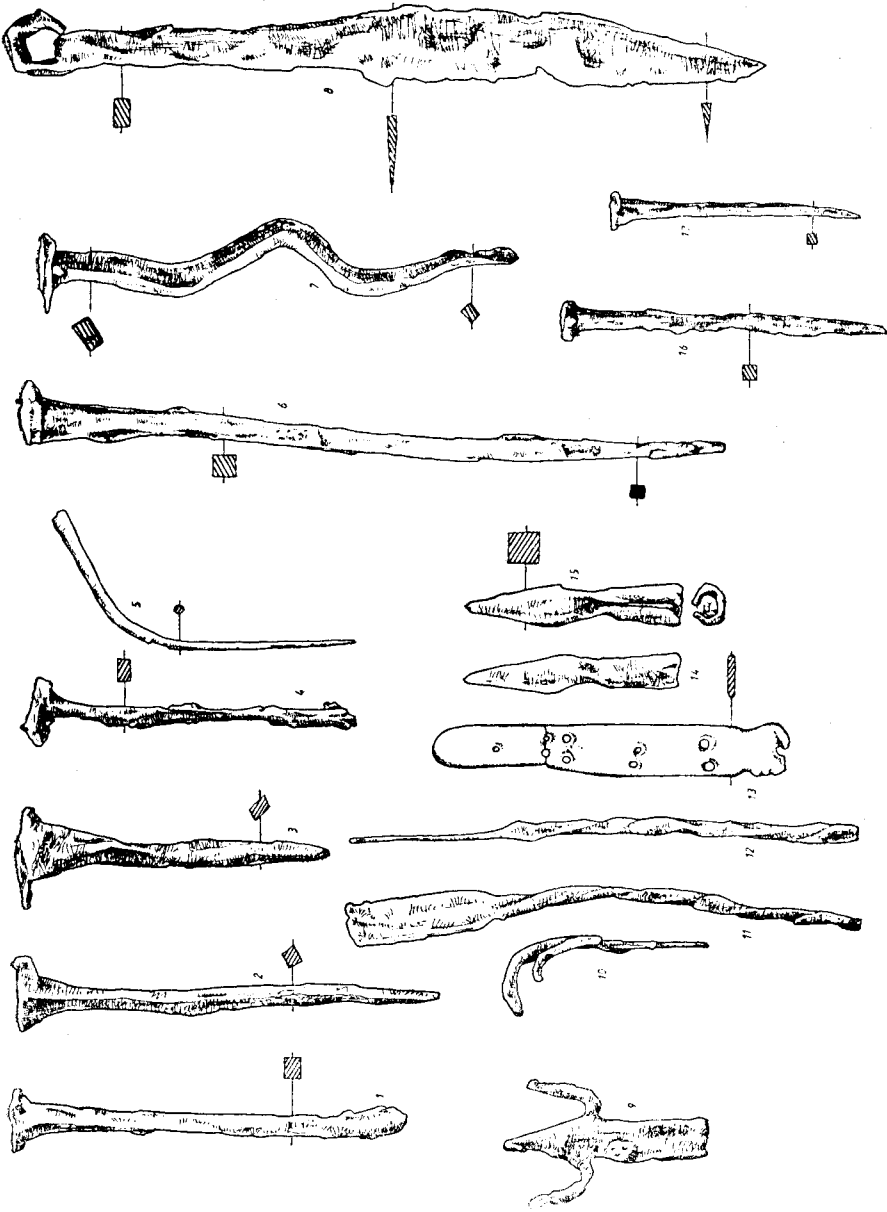

Fig. 15. Tihău. Castrul roman. Obiecte de metal și os descoperite în săpăturile din 1958: piroane (1—4, 6, 7, 16, 17), cuțit (8), stilius de bronz (5), călcăie de lance (14, 15), plăsea de os (13), instrumente de fier (9—12).

— Ceramică română obișnuită: cioburi de vase roșii, cenușii fine negricioase-zgrunțuroase, care formează majoritatea materialului.

— O amforă roșie, aproape întreagă, găsită lângă zidul cuptorului (f), în exterior, la 1,50 m adâncime);

— Fragment dintr-un opaiț de lut cu smalt verde-oliv;

— Un fragment de *mortarium* din piatră;

— Cioburi de sticlă;

— O plăsea de os de la mânerul unui cuțit;

— Un ac de bronz (*stilus*);

— Un cuțit de fier;

— O „furculiță“ de fier;

— Cuie și piroane de fier;

— Călcâie de lance;

— Un vârf de săgeată din fier;

— Cărămizi, țigle și olane fragmentare. Cărămizile au următoarele dimensiuni: $15 \times 15 \times 7,5$ cm; $17 \times 17 \times 5$ cm; $18 \times 18 \times 10$ cm; $28 \times 28 \times 5$ cm; $40 \times 27 \times 5$ cm; $53 \times 53 \times 6$ cm;

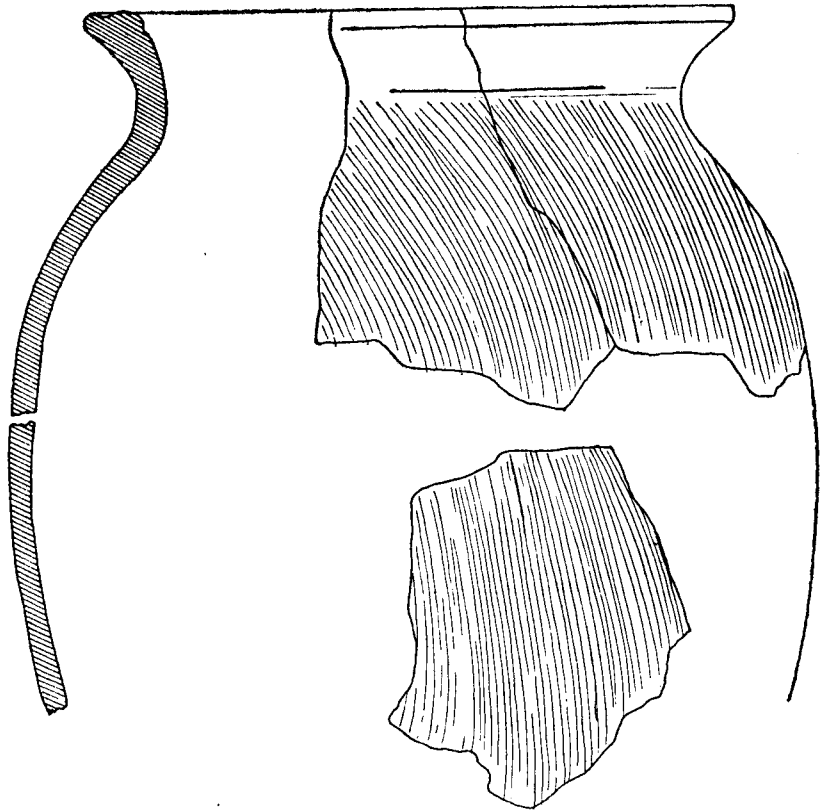

Fig. 16. Tihău. Castrul roman. Clădirea A. Fragment de oală lucrată cu roata înceată din pastă grosieră, de culoare cenușie-negricioasă și împodobită cu striuri.

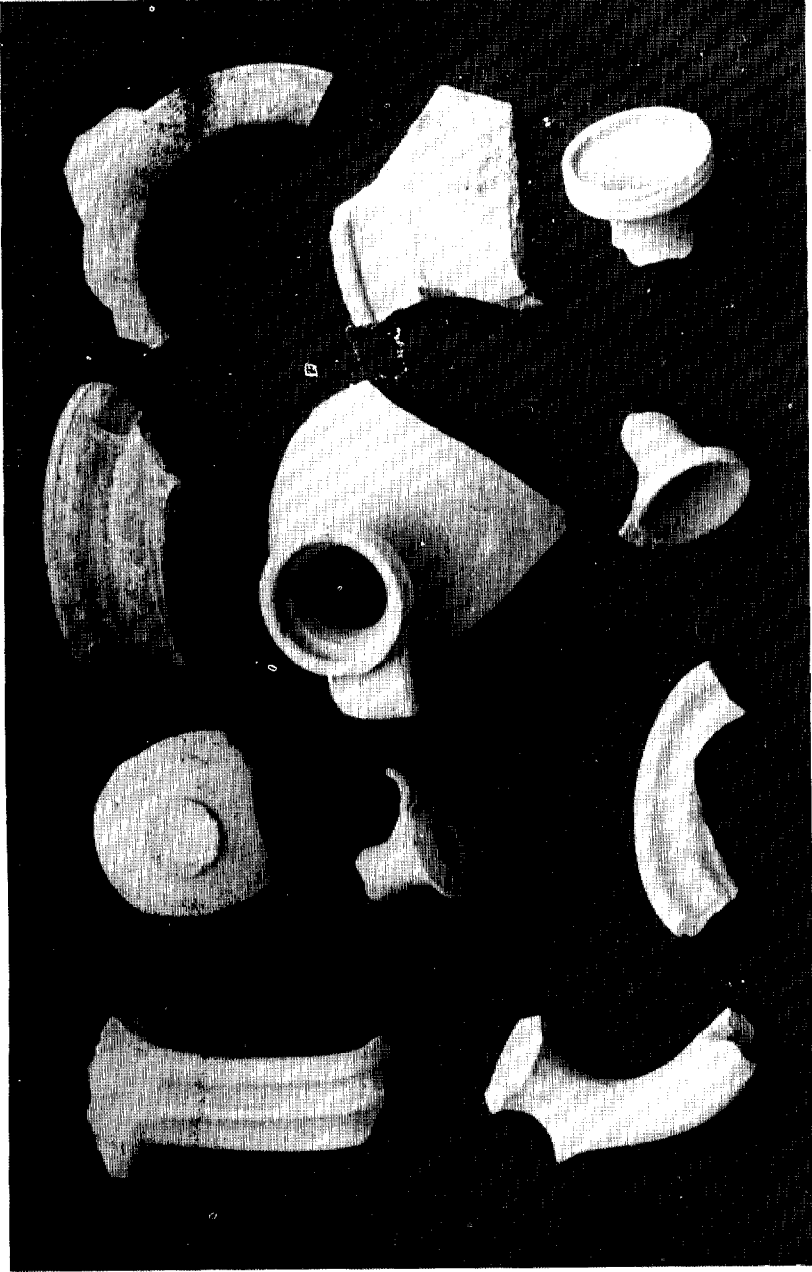

Fig. 17. -- Tihău. Castrul roman. Fragmente din diferite vase romane de culoare roșie, cenușie, negricioasă.

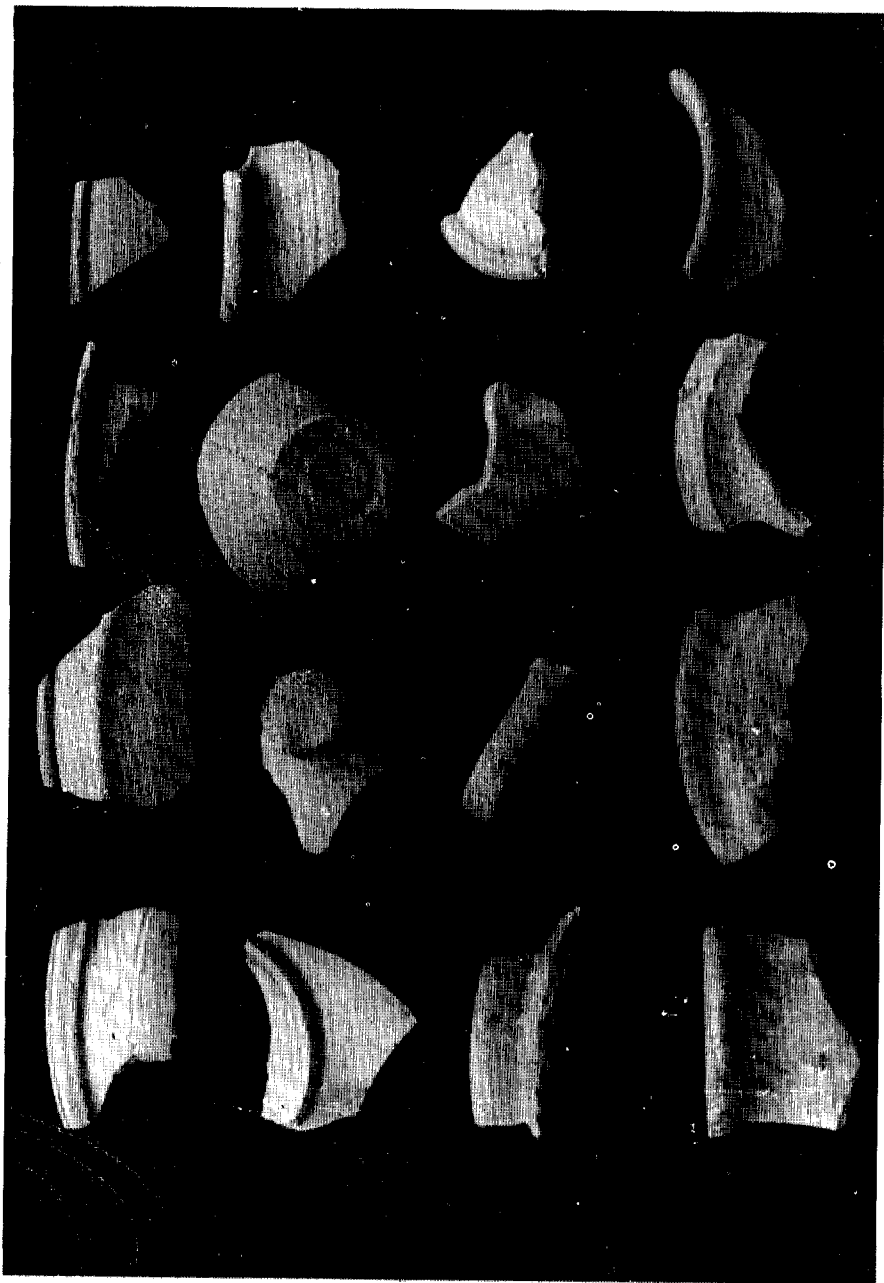

Fig. 18. — Tihău. Castrul roman. Fragmente din diferite vase romane de culoare roșie, cenușie, negricioasă.

— Trei fragmente de țigle cu ștampila CIC [F] și CICF, imprimată în cartuș dreptunghiular, găsite pe suprafața castrului, încadrate în tipurile din fig. 12.

Materiale descoperite fortuit, după și înainte de 1958⁷.

— Altar votiv din gresie calcaroasă (fig. 11), descoperit în toamna anului 1954 de Gh. Mateuț din Tihău, în timpul aratului, la adâncime de de 20—25 cm, la bastionul de nord-est al castrului. Dimensiuni: 74×40×29 cm. Câmpul inscripției: 47×32 cm. Literele înalte de 4 cm. Distanța între rânduri 1 cm. Liniatura se distinge bine, mai ales în partea superioară. La sfârșitul r. 4 și începutul r. 5, textul a fost martelat, iar marginea stângă, de sus până jos, este ștearsă. Capitелul, frumos profilat, are în centru, ca decor, o rozetă, încadrată de motive vegetale. Cel din dreapta acum nu se mai vede, piatra fiind erodată. Baza, puțin deteriorată, prezintă și ea o profilatură îngrijită. Piatra din care s-a cioplit monumentul nu se găsește în cariera de la Turbuța, nici în cea de la Tihău ori Surduc. Ea provine probabil din teritoriul satului Var. Altarul a fost văzut, desenat, fotografiat și inscripția copiată de subsemnatul și V. Lucăcel, în 8 septembrie 1958. Transportat ulterior la Muzeul din Zalău, unde se află și în prezent (nr. inv. 1093).

[N]YMPHIS	[N]ymphis
AVGG	Aug(ustis)
PRO SAL	pro sal(ute)
DOMIN[N]	domin[n(orum)]
[N]N DEDIC	n] n(ostrorum) dedic(ante)
[C]L POSTIV	[C] l(audio?) Postu-
[M]O COS	[m]o co(n)s(ulari)

Traducere: „Nimfelor Auguste, pentru sănătatea stăpânilor (împăraților) noștri a închinat (monumentul) Claudius (?), Flavius (?) Postumus, consular — fost guvernator (al celor trei Dacii)⁶.”

Semnalată mai întâi de I.I. Russu, în *Sargetia*, V, 1968, p. 101 (după informația dată de subsemnatul) și publicată apoi de N. Gudea și V. Lucăcel, *Inscripții și monumente sculpturale în Muzeul de Istorie și Artă din Zalău*, Zalău, 1975, p. 28 și fig. 55 (foto, cu unele erori de lectură, inscripția a fost reluată și amplu comentată, cu lectura foarte mult îmbunătățită, de C.C. Petolescu, în *Epigraphica. Travaux dédiés au VIIe Congrès d'épigraphie grecque et latine (Constantza, 9—15 sept. 1977)*, Bucarest, 1977, p. 159—162=*AnnEp.* 1977, 666. În lucrarea sa *Fasti Provinciae Daciae*, I, Bonn, 1993, p. 168—169, I. Piso reexaminează textul inscripției și admite constatările și întregirile făcute de C.C. Petolescu, ca și datarea, dar propune în plus un *nomen gentile* și alt *cognomen* pentru dedicant: *Cl. (?)*, *Fl. (?) Postumus* (în loc de *Postuminus*), guvernator al celor trei Dacii, probabil între ani 210 și 213, soluție care pare a fi cea mai aproape de realitate. Acest guvernator se cunoaște numai din această inscripție, deocamdată. Cf. și I. Piso, în *ActaMN*, 15, 1978, p. 183—184, nr. 3=*AnnEp.* 1978, 678.

⁷ O parte din materialele acestea se află în colecția școlii din Tihău (cele mai multe), altă parte în Muzeul de Istorie și Artă din Zalău, iar monedele se găseau în colecția liceului din Jibou (în grija prof. I. Ivănescu).

Pentru *Nymphae* și *Nymphae Augustae*, divinități tămăduitoare, în le gătură cu binefacerile curei balneare, atestate epigrafic în Dacia I *Germisara*—Geoagiu și acum la Tihău, unde li se aduce prinos de recu noștință din partea unor guvernatori sau alți oameni bogați din Dacia (or din alte provincii), vezi I.I. Russu, în *op. cit.*, p. 99—101 (cu bibliografie); Adriana Rusu, E. Pescaru, în *Politique édilitaire dans les provinces d l'Empire romain. Actes du 1er Colloque Roumano-Suisse*, Deva, 1993, p. 201—203. Pentru *Romula* — Reșca: IDR, II, 1977, p. 152.

— Placă de gresie calcaroasă cu inscripție de construcție publică (*titulus operis publici*), descoperită în anul 1952 de Isai Pușcaș, căzută lângă zid, la poarta de nord-vest (dinspre Someș), la adâncime de 0,75 m, în timp pul scormonirilor după piatră de construcție pentru casa ce și-o făcea atunci în Tihău. Inscripția a fost găsită de subsemnatul și V. Lucăcel în 1958, la descoperitor, unde era așezată cu fața în sus, ca treaptă la intrarea în casă. Monumentul, cu marginile și spatele nelucrate, are fața cu inscripția în chenar de tip *tabula ansata*. Dimensiuni: 70×54×14 cm. Câmpul inscripției: 42,5×35 cm. Literale înalte de 5 cm. Transportată în septembrie 1958 la Muzeul din Zalău, în lapidariul căruia se păstrează și în prezent (nr. inv. 1031).

VEXILLAT(io)
LEG(ionis) XIII
GEM (inae)

Traducere: „Vexillația legiunii XIII
Gemina (a făcut)“.

Publicată mai întâi de subsemnatul, în *Materiale*, VII 1961, p. 38: (desen). Reluată (cu fotografie și desen) de V. Wollmann și Gh. Bot, în *IMCD*, p. 431—432; N. Gudea, V. Lucăcel, în *op. cit.*, p. 27—28, fig. 5: (foto). Datarea: înainte de constituirea Daciei Porolissensis (a. 118—119).

— Un număr de circa 20 de bucăți de țiglă și cărămidă, având im primată în chenar dreptunghiular (cartuș) ștampila cu numele (sigla) trupei cantonate în castru: *C(ohors) I C(annane) F(atium)*, păstrate în colecția școlii din Tihău (majoritatea) și în Muzeul de Istorie și Artă din Zalău. Ștampilele cunoscute acum, după mărimea cartușului și forma literelor prezintă patru tipuri sigure (a—d), realizate cu patru sigilii deosebite (fig. 12). Ca dimensiuni, cartușul variază între 6—6,8 cm lungime și 3—3,6 cm lățime. În schimb, literele au aceeași înălțime, 2 cm, cu excepția barei-număr I din tipul a, unde este redat mai scund, și din tipul d unde are deasupra o scurtă bară orizontală. Doar litera F are patru forme net distincte, în funcție de care se pot clar deosebi cele patru sigilii de imprimare. Multe dintre ștampilele s-au păstrat fragmentar, dar literele păstrate nu diferă de formele celor care figurează pe ștampilele întregi⁸

⁸ Mai întâi s-au gândit la *C(ohors) I Ca(nnanefatium)*, concomitent, I. I. Russu (*Dacia, N.S.*, I, 1957, p. 361) și Șt. Ferenczi (*Eml. Kelemen*, p. 288). Ulterior, această lectură a ștampilelor și garnizoana trupei au fost unanim acceptate, lectura anterioară *C(ohors) I Cy(pria, -renaica)* fiind definitiv abandonată (C. Daicoviciu D. Protase, în *ActaMN*, I, 1964, p. 170). Prin publicarea ștampilelor tegulare din colecția școlară Tihău și lectura lor corectă (litera F din ștampile fiind foarte clară), V. Wollmann a adus dovada peremptorie a descifrării exacte (vezi fig. 12). Astfel, și citirea ștampilelor din CIL III, 8074, 15 trebuie corectată în sensul arătat.

De remarcat că ultima literă din ștampilă a fost citită, până în 1957, drept Y de unde lectura eronată: *C(ohors) I CY(pria)* sau *CY(renaica)*. Apoi, s-a considera

— Perete fragmentar de *aedicula* funerară, descoperit în 1954 de Gh. Mateuț din Tihău, în colțul de nord-est al castrului. Achiziționat de V. Lucăcel pentru Muzeul din Zalău, unde se află în păstrare (nr. inv. 1734). Pe latura din față este reprezentată stângaci, din față, o fetiță stând în picioare. D. Protase, *Noi monumente sculpturale romane din nordul Daciei*, în *Apulum*, IV, 1961, p. 140—141 și fig. 8 (foto); N. Gudea, V. Lucăcel, *op. cit.*, p. 40 și fig. 130 (foto).

— Două bucăți dintr-un medalion funerar, cu diametrul (reconstituit) de circa 75 cm, reprezentând probabil un cavaler roman. Muz. școlar Tihău (V. Wollmann, Gh. Bot, în *IMCD*, p. 438).

— Un număr de cinci monede, descoperite întâmplător înainte de 1974, pe platoul „Grădiște” și achiziționate de Liceul din Jibou și de Școala generală din Tihău, în colecțiile cărora se aflau în păstrare. Ele aparțin împăraților: Traian (1 sest.), Hadrian (1 sest.), Antoninus Pius (2 den. și 1 br.), fiind emise între anii 115—159 (*Ibidem*).

— Două aplici de harnașament (fig. 14), una de bronz și alta dintr-un aliaj cu mult argint. Muz. școlar Tihău (*Ibidem*).

— O fibulă de bronz din prima jumătate a sec. III, tipul căreia nu se precizează (*Ibidem*).

— Vârfuri de sulită (*Ibidem*).

— Cioburi de vase romane indigene, în cantitate mare, unele vase fiind întregibile. Printre acestea s-a identificat și un fragment de vas *terra sigillata*, fabricat la Lezoux (fig. 14), descoperit în 1972, în colțul sud-vestic al castrului (*Ibidem*).

— Un mic târnăcop din fier, provenit probabil tot de la castrul roman (Muz. Zalău, în 1958).

Comentariu arheologico-istoric. Cu privire la materialele arheologice descoperite în castru, deoarece acestea sunt reduse cantitativ, renunțăm la un demers analitic, mulțumindu-ne cu unele sumare observații și relevări de interes general.

Și la Tihău, ca în foarte numeroase alte castre romane din Dacia, constatăm repararea zidului de incintă cu monumente funerare luate din cimitir. Fenomenul se leagă și aici de războaiele marcomanice, de evenimentele politico-militare de la mijlocul secolului III sau de ambele situații dificile, mai bine cunoscute în istoria Provinciei din alte surse documentare.

Din lipsa descoperirii de monede mai numeroase, materialul existent acum, extrem de puțin, nu poate oferi nici o bază pentru considerații numismatice.

La unele observații, preliminare și provizorii, s-ar preta ceramica, cu toate că, și în acest caz, materialul este foarte puțin și nu prezintă particularități ieșite din comun (fig. 17, 18). Relevantă apare prezența sigillatelor importate din Gallia (Lezoux), a unei oale modelată cu roata înceată și împodobită cu striuri în manieră norico-panonică sau pe linia unei tradiții locale dacice (fig. 16) și a unor oale roșii cu fundul convex, databile pe la mijlocul secolului III. De asemenea, trebuie subliniată

că am avea de-a face cu Y întors = A, de unde s-a ajuns la *C(ohors) I CA(nnanefatium)*, identificarea corectă a trupei, deși ultima literă din ștampilă nu apare nici măcar o dată ca Y, ci totdeauna ca F.

proportia relativ ridicată a ceramicii roșii în comparație cu celelalte categorii de olărie — cenușie fină, negricioasă-zgrunțuroasă — iar în cazul ei frecvența ulcioarelor cu gura rotundă (fig. 17). Sigur că de pe acum se anunță o diversitate de forme, tipul de categorii de vase romane de fabricație locală, asupra cărora considerăm că ar fi prematur să insistăm acum.

Materialele de construcție (țigle, cărămizi, piroane, cuie etc.), armă (săgeată, vârf de *pilum*, călcâi de lance, sulită), ustensile de uz cotidian unelte, piese de harnașament, aplici, *stilus* etc. se întâlnesc în mod obișnuit, ca în orice castru roman.

Documentația existentă acum arată că lagărul roman de la Tihău a fost construit imediat după înființarea Provinciei (a. 106), ca o verigă absolut necesară în sectorul nord-vestic al *limes*-ului dacic. În concepția militară romană din vremea lui Traian, acest castru trebuia să bazeze valea largă a Someșului împotriva oricărui atac inamic ce putea veni dinspre dacii liberi din nord-vest, oprind și pătrundea spre interiorul Provinciei, în special pe Valea Almașului. Împreună cu completările sale deferente și indispensabile (*burgi, speculae*), care urmează a fi identificate în zonă, castrul de la Tihău continua apărarea strategică a sectorului cunoscut din Meseș⁹, încadrându-se totodată în linia castrilor de pe Someș (Ileanda?¹⁰, Căseiu¹¹, Ilișua¹²), cu sistemul de turnuri de pază și *burgi* dinspre masivul Munților, Țibleș¹³. Fără un punct militar puternic în zona Jibou—Surduc, frontiera romană ar fi rămas complet descoperită spre nord-vest, ceea ce era inadmisibil pentru experimentata strategie romană.

Datele provizorii furnizate de săpăturile din anul 1958, în secțiunea I, arată clar că pe latura scurtă de nord-vest zidul castrului de plată nu străpunge *agger*-ul unui castru de pământ anterior. Dacă situația constatată aici se va repeta și pe celelalte laturi, înseamnă că de la început

⁹ Pentru *limes Dacicus*, în general, vezi N. Gudea, în *ActaMP* I, 19 p. 97—114, iar pentru sectorul de *limes* dintre Crișul Repede (Bologa) și Someș (Tihău) trimitem la cercetările lui Șt. Ferenczi, în *SCIV*, X, 1959, 2, p. 337—341; idem, în *ActaMN*, IX, 1972, p. 387—411; X, 1973, p. 545—568; XI, 1974, p. 23—24. Autorul conține *limes*-ul în sens larg, cu o întinsă zonă militară în spatele liniei de castru. Referitor la cele 66 turnuri de pază (*turres*), 8 *burgi* și 5 *clausuri* din Meseș, situate în fața și în zona castrilor Bologa, Buciumi, Românaș, Romiș, Tihău, vezi N. Gudea, în *ActaMP*, IX, 1985, p. 143—218.

¹⁰ În martie 1994, Al. V. Matei, directorul Muzeului de Istorie și Artă din Zalău, mi-a comunicat că, pe baza unor observații recente făcute la fața locului în Ileanda ar fi semne despre existența unui castru roman, mult căutat și pe altă parte a fi la Șimișna, unde nu s-a confirmat pe teren.

¹¹ TIR, L 34, Budapesta, 1968, p. 99 (s.v. *Samum*), cu bibliografia mai veche: I. Piso, Dan Isac, Al. Diaconescu, C. Opreanu, în *Materiale*, București, 1967, p. 297—298; Dan Isac, în *ActaMP*, XI, 1987, p. 175—180. Notăm că săpăturile în acest castru, începute în 1980—1981 — întrerupte în anii 1982—1985 — au avut bune rezultate până astăzi, sub conducerea lui Dan Isac.

¹² TIR, L 35, București, 1969, p. 46 (cu bibliografia mai veche); D. Protase, G. Marinescu, C. Gaiu, în *Materiale*, București, 1983, p. 289—292; D. Protase, *SCIVA*, 36, 1985, 3, p. 249—253; idem, în *Festschrift für Artur Betz...*, Wienna, 1985, p. 495—504; D. Protase, S. Cociș, C. Gaiu, în *Revista Bistriței*, VII, 1986, p. 51—61.

¹³ Pentru sistemul de turnuri de la nord de Someș (sectorul Tihău—Ilișua) lămuritoare sunt cercetările făcute stăruitor de Șt. Ferenczi și publicate în *ActaMN*, XII, 1988, p. 251—289; XIV—XV, 1991, p. 127—151.

castrul, în mărimea actuală, a fost construit din piatră. Este un lucru mai puțin obișnuit — se știe — ca faza de piatră a unui castru roman, pe același loc sau alături, să nu fie precedată de o fază de pământ. De aceea, faza de pământ, presupusă și oarecum normală, rămâne să fie demonstrată¹⁴. Este posibil să fi existat în perimetrul castrului de piatră un castru de pământ anterior, ale cărui laturi să nu coincidă *deloc* sau să coincidă *numai parțial* cu cele ale castrului de piatră. Pe de altă parte, nu sunt indicii că am avea și aici, ca la Bologa¹⁵, Gilău¹⁶, Ilișua¹⁷, de exemplu, două caste de pământ, unul mai mic și altul mai mare. În funcție de lămurirea acestei probleme, se vor putea face afirmații mai sigure și cu privire la opera constructivă a fiecăreia din cele două unități militare încartiruite succesiv la Tihău.

Castrul, putând adăposti o unitate de 500 de militari, este orientat cu lungimea de direcția NV-SE. Din lipsa unor săpături mai extinse, acum nu se poate stabili cu certitudine locul exact al clădirii comandamentului (*principia*) și nici pe care latură scurtă se află *porta praetoria*. Ca principiu, aceasta ar trebui să fie spre *barbaricum*, deci pe latura scurtă dinspre Someș (*porta praetoria semper ad hostem spectare debet*, spune Hyginus), așa cum ar indica și locul de găsire a plăcii cu inscripția vexilației, dacă placa nu fusese cumva mutată în vremea modernă și dacă în adevăr ea a fost găsită acolo, așa cum se spune. Dar ceea ce se vedea în 1958 pe teren (locul porților *principales*) și bombardarea terenului din mijlocul castrului (*principia*?) ar putea arăta existența ei pe latura opusă, în care caz clădirea A (*praetorium*?) s-ar situa, ca la Ilișua, în *retentura dextra* (fig. 3). Lămurirea va aduce-o numai cercetarea viitoare, căci datele de care dispunem acum nu au puterea probatorie necesară, pentru nici una din posibilități. Totuși, noi ne bazăm mai mult pe ceea ce am văzut pe teren în cursul săpăturilor din 1958.

Cu privire la cele două unități militare, cert atestate în castru prin inscripția și ștampilele descoperite (fig. 10 și 12), se poate afirma că vexillația legiunii de la *Apulum* a fost cea care a construit castrul și a staționat mai întâi în el, fiind înlocuită apoi cu *cohors I Cannanefatium*. Dacă luăm în considerare inscripția vexilației — cea ce este de altfel obligatoriu — trebuie să conchidem că ea a făcut lagărul de piatră, *după* sau *fără* unul de pământ anterior, care, dacă a existat, tot ei îi aparține. Este evident că inscripția de clădire (*titulus operis publici*) nu putea fi pusă pe frontispiciul castrului, decât din partea unității constructoare,

¹⁴ Afirmația lui N. Gudea (*Inscripții și monumente sculpturale în Muzeul de Istorie și Artă Zalău*, Zalău, 1975, p. 27), potrivit căruia castrul „pare să prezinte” și o fază de pământ se bazează nu pe cercetările noastre din 1958, ci pe constatarea bine cunoscută că la castele de piatră din Dacia există, de regulă, și o fază anterioară de pământ.

¹⁵ N. Gudea, în *ActaMN*, VI, 1969, p. 503—508; IX, 1972, p. 413—436; *Apulum*, X, 1972, p. 121—150; E. Chirilă, N. Gudea, în *Materiale*, X, 1973, p. 115—123. Informația despre existența unui castru mic de pământ, urmat de unul mare, tot de pământ, pe traseul incintei căruia s-a înălțat apoi castrul de piatră, mi-a furnizat-o Nicolae Gudea.

¹⁶ Dan Isac, Al. Diaconescu, C. Opreanu, în *ActaMN*, XVII, 1980, p. 115—138; XVIII, 1981, p. 85—99; Dan Isac, *Materiale*, Tulcea, 1980, p. 292—297; *Potaissa*, III, 1982, p. 65—80; *ActaMN*, XX, 19, 1983, p. 85—101. Vezi și *Repertoriul arheologic al județului Cluj*, 1992, p. 223—226.

¹⁷ Vezi nota 12.

când toată lucrarea era terminată. Deci, la venirea cohorții de *Cannanefates*, lagărul era deja construit din piatră.

Despre *cohors I Cannanefatium* se știe că a fost alcătuită pe timpul lui Augustus, la începutul sec. I, din tribul germanic *Cannanefates*¹⁸ d pe Rinul inferior, iar în timpul luptelor pentru tronul de la Roma (a. 69 de partea lui Vitellius, s-a evidențiat alături de confrății din cohortele d batavi.¹⁹ Ea făcea parte din armata Germaniei Inferioare, unde este menționată în inscripții și diplome militare.²⁰ În Dacia Porolissensis, după prima atestare din anul 158, ea apare repetat în diplome din 161—16 (Gilău²¹) și 164 (Gilău, Palatovo—Bulgaria, Cășeu²²). Din diplomele militare rezultă că avem de a face cu o *cohors quingenaria*²³, fapt adevărat acum și prin dimensiunile reduse ale castrului de la Tihău, unde ea și-a avut garnizoana permanentă, până la retragerea oficială romană din această regiune. Ștampilele pe țigle și cărămizi cunoscute acum o menționează exclusiv pe ea (fig. 12).

Întrebarea este când a venit cohorta și a înlocuit vexillația? Ținând cont de schimbările mari de natură politico-militară și administrativă care au avut loc în Dacia la începutul domniei lui Hadrian (a. 118—119 este de admis că, la constituirea provinciei *Dacia Porolissensis*, cu o armată proprie — *Exercitus D(aciae) P(orolissensis)* — detașamentul legiunii de la *Apulum* a fost retras din spațiul porolissens. Prin organizarea hadrianică, noua provincie era apărată de armata atunci înființată din trupele auxiliare cantonate în teritoriu, completate cu cele aduse din alte provincii²⁴. Printre acestea nu trebuie exclusă cea mai timpurie o avem, deocamdată abia în anul 158, în diploma militară de la Domașnea (jud. Caraș-Severin)²⁵. Dar hiatul de 40 de ani între presupusa ei venire (a. 118—119) și prima ei atestare epigrafică precisă (a. 158) ar putea fi doar vremelnic, așa cum s-a întâmplat în trecut și cu menționarea în diplome a Daciei Porolissensis

¹⁸ Numele acestui trib, despre care vorbește Tacitus (*Hist.*, IV, 15) și de asemenea Plinius (*Nat. Hist.*, IV, 101), apare documentar în forme foarte diferite: *Cannanefates*, *Cannanefates*, *Cannanefates*, *Caninefates*, *Cananefates*, *Canofates*, *Cannanefates*. Noi preferăm forma *Cannanefates*, atestată în diplomele militare (CANNANEF) din anii 158, 161—162 și 164 (IDR, I, 1975, p. 146; ZPE, 100, 199 p. 577—591), întărită uneori și de izvoarele narative.

Pentru istoria, așezarea și formațiile militare ale tribului *Cannanefates*, vezi M. Schönfeld, *Wörterbuch der altgermanische Personen- und Völkernamen*, Heidelberg, 1911, p. 60—61; J. Hoops, *Reallexikon der germanischen Altertumskunde* I, Strassburg, 1911—1913, p. 365—366; *Thesaurus linguae Latinae (Onomasticon)* II, Leipzig, 1907—1913, p. 140—141; RE III, 2 (1899), col. 1484.

¹⁹ G. Alföldy, *Die Hilfstruppen der römischen Provinz Germania Inferior* Düsseldorf, 1968, p. 51.

²⁰ RE III, 2 (1899), col. 1484; *Klio*, 52, 1970, p. 175—178.

²¹ W. Eck, I. Piso, D. Isac, în ZPE, 100, 1994, p. 577—591.

²² IDR, I, 1975, p. 146.

²³ V. Wollmann, Gh. Bot, în *IMCD*, p. 433, care observă că în diplomele militare din Dacia ea apare — după ce sunt înșirate mai întâi *alae*, și *cohorts miliariae* — printre *cohortes quingenariae*.

²⁴ Despre Dacia Porolissensis și armata sa, nou creată, vezi C. Daicovici, D. Protase, *op. cit.*, p. 163—180; M. Macrea, în *Dacia, N.S.*, VIII, 1964, p. 145—16; D. Protase, în *Actes du IX-e Congrès international d'études sur les frontières romaines, Mamaia, 6—13 septembre, 1972*, București—Köln—Wien, 1974, p. 227—23

²⁵ IDR, I, 1975, p. 121—126 și 146.

sis, tot cu 40 de ani întârziere²⁶. Realitatea este, însă, că acum există o lacună de patru decenii în documentare, la posibilitatea pe care am admis-o înainte. Totuși, este mult mai greu de susținut că detașamentul de la Apulum a rămas mai departe la Tihău și după formarea armatei noii provincii porolissense, până la venirea mult mai târzie a coortei, către sfârșitul domniei lui Antoninus Pius. Avem aici, fără îndoială, o lipsă de reflectare în documentele existente a unui fapt de istorie militară, a dislocării unei trupe auxiliare romane, ceea ce, în fond, nu este cătuși de puțin surprinzător.²⁷

LE CAMP ROMAIN DE TIHĂU (DÉP. DE SĂLAJ)

A la lumière des connaissances actuelles

(Résumé)

Ce camp est connu dans la littérature de spécialité de la fin du XVIIIe siècle, mais les premières fouilles archéologiques organisées ont été effectuées très tard, en 1958, par une collaboration entre l'Institut d'Histoire de Cluj et le Musée de Zalău.

A la lumière des sondages de l'auteur, exécutés en 1958, connexés avec les études et diverses mentions ou découvertes fortuites, on possède une somme de dates importantes sur le camp et les troupes qui avaient ici leurs garnisons.

Le camp est situé sur le limes de nord-ouest de la Dacie romaine, non loin de *Porolissum*, sur la rive gauche du *Samus-Someș*, entre les villages de Tihău et Surduc (fig. 1 et 2), ayant au pour but de barrer la vallée large du Someș vers les Daces libres.

L'état actuel des ruines est piètre. Les murailles d'enceinte, les portes et les bastions d'angle ont été écartées jusqu'à leurs fondations. Les bâtiments de pierre situés à l'intérieur (*principia*, *praetorium* et d'autres) ont été complètement démolis, la superficie du camp ayant été nivelée.

Orienté avec la longueur NV—SE, le camp en pierre mesure 144 m de longueur et 129 m de largeur (fig. 3). Dans les fouilles de 1958 les traces d'un camp antérieur en terre n'ont pas été rencontrées. Il est vrai que l'observation s'appuie uniquement sur les dates fournies par la section I (fig. 4) et c'est pourquoi l'existence d'un camp bâti en terre serait possible et normale. De même, sur le côté nord-ouest, dans la section I, on a trouvé un seul fossé, mais il faudrait voir quelle est la situation sur les autres côtés, parce que la longueur de la section mentionnée n'est pas suffisante vers l'extérieur.

²⁶ Vezi C. Daicoviciu, D. Protase, *loc. cit.*; I. I. Russu, *Dacia și Pannonia Inferior în lumina diplomei militare din 123*, București, 1973, unde se publică a doua diplomă militară de la Gherla (a. 123), iarăși cu menționarea cea mai timpurie (s.n.) a Daciei Porolissensis.

²⁷ Despre baia castrului se menționează că se afla sub panta platoului, la circa 200 m sud-vest de castru, aproape de fosta fabrică de cărămidă, unde în timpul din urmă s-a instalat și funcționează o balastieră. Acolo, și în 1958, aproape că nici nu se mai puteau distinge urmele acelei clădiri cu ziduri de piatră, menționată de K. Torma, *Limes Dacicus...*, Budapest, 1880, p. 88—89. Vezi și Șt. Ferenczi, în *EmlKelemen*, p. 290.

Apreciem că drumul de acces la castru, după ce se desprindea din drumul principal care unea caestrele de pe *limes*, venea pe partea de sud-vest, prin apropierea băii.

Mai menționăm și existența, pe dealul din apropiere, a unui turn, care avea rolul să recepționeze semnalizările optice venite de la turnurile de veghe înaintate către *barbaricum*, spre a le transmite direct la castru. Această *specula* este amintită și de K. Torma, *Limes Dacicus...*, p. 88. O situație similară se cunoaște și la castrul de la Cășeu.

À l'intérieur du camp a été découverte une partie d'un bâtiment à plusieurs chambres, peut-être le *praetorium* (fig. 4), et dans le centre on voyait en 1958 une élévation du terrain qui peut indiquer la place de la *principia*. En ce cas la *porta praetoria* se trouve sur le côté court de sud-est, fait relevé aussi par les deux bombements sur les côtés longues, où pourraient se trouver les deux portes principales (fig. 3).

La troupe qui a construit le camp, en pierre et de même en terre, si c'est vraiment existait, n'est pas l'autre que la *vexillatio leg(ionis) XIII Gem(inae)* attestée par une inscription (fig. 10). À une date inconnue précisément la vexillation a été remplacée par la *cohors I Cannanefatium (quingenaria)*, bien attestée en Dacie par les diplômes militaires, pour la première fois en 158, puis en 161—162 et 164. À Tihău cette cohorte a laissé des nombreuses estampilles sur briques et tuiles (fig. 12). Quoique la mention documentaire de cette troupe est tardive en Dacie, pourtant l'auteur est d'avis qu'on peut admettre qu'elle était transférée à Tihău à l'occasion de la création de la province de *Dacie Porolissensis* (118—119) lorsqu'une puissante armée (15 unités auxiliaires) de cette nouvelle province (*exercitus Daciae Porolissensis*) est crée et lorsque les vexillations de la légion d'*Apulum* ont été retirées de ce territoire.

À l'exception des inscriptions, sculptures et estampilles régulières, les matériaux découverts jusqu'au jour s'avèrent être habituels dans un camp de troupe auxiliaire (fig. 14—18). Une mention particulière mérite l'importation des sigillées de Lezoux.

EXPLICATION DES FIGURES

- Fig. 1. Le secteur septentrional du limes de la Dacie, entre *Porolissum* et Orhei Bistriței.
- Fig. 2. Tihău. La position géographique du camp romain.
- Fig. 3. Tihău. Plan du camp romain.
- Fig. 4. Tihău. Camp romain. Section I à travers le côté court de nord—ouest
1) terre végétale; 2) terre noire-brune de remplissage, mélangée avec de tessons romains et, dans le fossé, avec des débris provenant du mur d'enceinte; 3) *agger*, constitué de la terre jeune compacte, bien tassé
4) *humus* antique; 5) terre jaune, vierge; 6) traces du mur d'enceinte et débris.
- Fig. 5. Les lots-propiété des habitants de Tihău dans le périmètre du camp romain et l'évolution de la démolition du mur d'enceinte avant nos fouilles de l'an 1958. Pierre tirée: 1) avant la première guerre mondiale; 2) par N. Chira; 3) par Z. Mateuț; 4) par Jul. Bot.
- Fig. 6. Tihău. Camp romain. Bâtiment A, traversé par la section II et découvert en 1958.
- Fig. 7. Tihău. Camp romain. Bâtiment A. Plan de profil (partiel) de la section II paroi sud-ouest: 1) terre végétale; 2) fosse contenant des débris, fragments de briques romaines et terre de remplissage; 3) terre de remplissage mélangée avec des tessons et fragments de briques et tuiles romaines
4) lentille de terre glaise, jaune, apportée et déposée sur place; 5) terre jaune vierge; 6) *cocciopesto* disloqué de plancher; 7) briques romaines
8) charbon; 9) pierres de carrière grossières; 10) murs.
- Fig. 8. Tihău. Camp romain. Section virtuelle à travers le bâtiment A, le long d'axe A—B.
- Fig. 9. Tihău. Camp romain. Bâtiment A. Plan de profil (partiel) de la *suspensura* dans le sous-sol de la chambre a: 1) mur; 2) *cocciopesto*; 3) briques
4) terre vierge.
- Fig. 10. Tihău. Camp romain. Inscription d'une vexillation de la légion *XIII Gemina*.
- Fig. 11. Tihău. Camp romain. Autel dédié aux *Nymphae Augustae*, érigé par le consulair *Postumus*.

- Fig. 12. Tihău. Estampilles sur briques et tuiles, découvertes fortuitement dans le camp romain: *C(ohors) I C(annane) F(atium)*. (D'après V. Wollmann, Gh. Bot, *IMCD*, p. 435).
- Fig. 13. Tihău. Camp romain. Brique d'une *pila* de hypocauste à une incision dans la pâte crue (probablement *CF*).
- Fig. 14. Tihău. Camp romain. Fragment d'un vase *terra sigillata* et appliques de harnachement découvertes fortuitement (d'après V. Wollmann, Gh. Bot, *IMCD*, p. 436—437).
- Fig. 15. Tihău. Camp romain. Objets métalliques et d'os, découverts pendant les fouilles de l'année 1958: clous à crochet (1—4, 6, 7, 16, 17), fer d'un couteau (8), *stilus* en bronze (5), talons de lance (14, 15), manche d'os (13), outils en fer (9—12).
- Fig. 16. Tihău. Camp romain. Bâtiment A. Fragments d'un pot travaillé au tour lent de pâte grossière, de couleur grise-noirâtre.